

SOCIO
LOGIJA
IN SEK
SIZEM

Maca Jogan
Sociologija in seksizem

Izdajatelj in založnik: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV
Za založbo: Hermina Krajnc
Ljubljana, 2014

Copyright © FDV, 2014
Fotokopiranje in razmnoževanje po delih in v celoti je prepovedano.
Vse pravice pridržane.

Knjžna zbirka OST
Urednika zbirke: Maca Jogan in Anton Kramberger
Uredniški odbor: Srečo Dragoš, Maša Filipovič Hrast, Marjan Hočevar,
Aleksandra Kanjuo Mrčela, Franc Mali

Recenzenti: Milica Antič Gaber, Ivan Bernik in Aleksandra Kanjuo Mrčela
Naslovnica: Oink! design
Tisk: Littera picta d. o. o.

Naklada: 200 izvodov

Izid knjige je podprla Agencija za raziskovanje Republike Slovenije.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

316.346.2-055.2
305-055.2

JOGAN, Maca
Sociologija in seksizem / Maca Jogan. - Ljubljana : Fakulteta za družbene vede,
Založba FDV, 2014. - (Knjižna zbirka Ost)

ISBN 978-961-235-680-4

272605184

Kazalo

Predgovor	VII
I UVOD	1
Moje življenje za sociologijo	3
II SOCIOLOŠKA TEORIJA, RAZISKOVANJE IN DRUŽBENA NEENAKOST SPOLOV	31
Blišč in beda predpostavk	33
Uvod	33
Odkrite in prikrite predpostavke	35
Predpostavka o »naravi« človeka	36
Družba kot enospolna celota	38
Sklep	38
Empirično raziskovanje in re/produciranje hierarhije med spoloma	40
Moško vladana znanost in »drugi spol«	40
»Naravna« vloga žensk in empirično raziskovanje	41
Sklep	45
Občutljivost (starih in novih) pravil sociološke metode za spolno hierarhijo kot inherentno lastnost družbene strukture	47
Stara pravila: spoznavne meje in potenciali	48
Nova pravila: zgodovinskost in občutljivost	51
Talcott Parsons – sociološki prispevek k družbeni re/produkciji hierarhije med spoloma	53
Naturalizacija in hierarhija med spoloma pri T. Parsons	58
Kategorije s posebnimi potrebami v prostoru in času	63
III NEENAKOST SPOLOV: OD DRUŽINE DO POLITIKE	69
Spreminjanje položaja žensk in družine kot predmet znanstvenega proučevanja	71
Družina, enakopravnost in problem porodniškega dopusta	78
Slovensko javno mnenje o porodniškem dopustu	87
Žensko plačano delo, racionalnost in kriza države blaginje	94
Opredelitev pristopa	94
Delitev dela med spoloma kot »racionalna« in vprašanje izravnave	95
Patriarhalnost in kapitalistični produkcijski način – »siamska dvojčka«	99
Pozno-kapitalistična družba blaginje, kriza in diskriminacija žensk	101

Seksizem, politika in politična kultura	107
Ženske – igračke moške politike?	108
Evropa in politika enakih možnosti za oba spola	110
Ženske in konservativizem	113
Demokratizacija in patriarhalizacija – slovenski primer	114
Slovenska (post)moderna družba in spolna neenakost	118
Skupna evropska dediščina – androcentrizem	118
EU: od enostranske tržne do integralne strategije za zagotavljanje enakosti med spoloma.....	119
Slovenija v (post)socializmu: prezrta zgodovinska izkušnja.....	124
Prihodnji razvoj: nadaljevanje in bogatitev integralne strategije	133
 IV ŽENSKÉ IN ZNANOST – ŽENSKÉ V ZNANOSTI.....	135
Karijerne možnosti znanstvenic in viden ter neviden seksizem v slovenski družbi	137
Uvod.....	137
»Prava« znanost, »prave« ženske in visokošolsko izobraževanje	138
Ženske v univerzitetnem izobraževanju in raziskovanju po drugi svetovni vojni.....	139
Znanstvene kariere žensk.....	146
Sklep	149
Intelektualna produkcija in seksizem	151
Seksizem – androcentrizem	151
Zgodovinska stalnica: izključevanje žensk iz razumskosti	154
Univerza – moška trdnjava	155
Odpravljanje seksizma – kopernikanski preobrat?.....	161
Ženske v znanosti: od izključenosti do (popolne) vključenosti	162
Uvod.....	162
Androcentrizem: »on te bo o vsem podučil«	163
Vstopanje žensk v znanost: knjiga, otroci in kuhalnica	166
Politika enakih možnosti žensk in moških v znanosti	168
Slovenija in uresničevanje politike enakih možnosti spolov v znanosti	169
Sklep	179
 V ŽENSKÉ, CERKEV IN RELIGIJA.....	181
Katoliški socialni nauk, ženske in emancipacija	183
Ženska kot mati in pomočnica moškemu	183
Odpiranje katoliških pojmovanj emancipaciji?	186
Naklonjenost patriarhalnosti	191
Dostojanstvo ženske med večnostnim in zgodovinskim videnjem	193
<i>Mulieris dignitatem</i> in »znamenja časa«.	199
Katoliška cerkev in diskriminacija žensk	206
Katoliška cerkev in (ženskosovražna) tradicija.....	206

Zakaj je večina vernikov ženskega spola?	207
Spolno neenako razcerkvenjanje	209
Posebna vloga ženske v svetu	211
Usoda ženske še naprej v »božjih rokah«?	215
VI NOVE TEME, STARI PROBLEMI	219
Ženske in stavke	221
Uvod	221
Kriza in plačano žensko delo	222
Stavke in ženske	225
Sledi patriarhalizma v delovni in življenjski situaciji na Slovenskem	230
Tekstilne delavke o stavki leta 1986	233
Sklep	239
Spolno nadlegovanje žensk na delovnem mestu	240
Uvod	240
(Ne)vidnost spolnega nadlegovanja na delovnem mestu	241
Obseg spolnega nadlegovanja na delovnem mestu	242
Razmik med izkušnjami in zaznavanjem spolnega nadlegovanja	244
Posledice spolnega nadlegovanja na delovnem mestu	249
Reakcije na spolno nadlegovanje na delovnem mestu	250
Teoretske razlage in raziskovanje spolnega nadlegovanja	252
Slovenija: spolno nadlegovanje na delovnem mestu v 90. letih	259
Mnoštvo oblik spolnega nadlegovanja in pogostnost njihovega pojavljanja	261
Spol in položaj nosilcev nadlegovanja na delovnem mestu	268
Reakcije na spolno nadlegovanje na delovnem mestu	270
Kako naprej?	272
Diplomacija in spolna neenakost	274
(Ne)vidnost žensk v diplomaciji	274
Drobci pomina	284
Literatura	293
Stvarno kazalo	
Imensko kazalo	

Predgovor

Ob visokih jubilejih, ko je večina aktivnega raziskovalnega časa že mimo in ko je v individualni publicistični dediščini že mogoče odbirati dela po različnih merilih, je pogosta praksa, da pride do »reciklažnega« izdelka. Takšen je bil tudi povod za nastanek tega dela: ob moji sedemdesetletnici je predsednica Slovenskega sociološkega društva (red. prof. dr. Milica Antić – Gaber) predlagala, da bi pripravila izbor del, ki so nastala v več desetletjih raziskovanja družbene neenakosti po spolu. Z veseljem sem sprejela pobudo in se kmalu lotila dela.

Skupaj s pobudnico sva na nekaj delovnih srečanjih spomladi 2013 pregledovali sezname možnih del, ožili izbor in se končno odločili za vsebino, ki je predstavljena v šestih poglavjih te monografije. Pri izbiri tem sva upoštevali zlasti naslednja merila: vključitev nekaterih prispevkov, ki so bili objavljeni samo v tujini; potem tistih, ki kažejo na razvojno dinamiko raziskovanja problematike položaja žensk in moških v slovenski družbi, umeščeni v svetovne tokove odpravljanja diskriminacije po spolu; končno tudi upoštevanje prispevkov z različnih področij delovanja in življenja, da bi bila tako vsaj v grobem ujeta kompleksnost seksistične kulture in družbene urejenosti.

Prvo poglavje (Moje življenje za sociologijo), ki zajema moj intelektualni življenjepis, nevsiljivo in preko osebnih izkušenj v domačem in politično raznolikem tujem okolju povede beročo osebo (enega ali drugega spola) v medsebojno prepletenost sociologije in seksizma. V tem prispevku, ki je sedaj prvič objavljen v slovenščini, je predstavljena ne vselej gladka pot od sociologije, ki je operirala s človekom (enega spola), do sociologije, ki je občutljiva za preprosto preverljivo dvospolno pojavnost človeka (v utelešenju ženske in moškega) in za raznolika spolno ne nevtralna hierarhična razmerja, katera se vedno znova ohranjajo na vseh ravneh družbene strukture. Besedilo je nastalo na pobudo dveh sociologov, s katerima sem prej sodelovala več let, in sicer Mikea F. Keena (ZDA) in Janusza Mucha (Poljska), ki sta v začetku tega stoletja pripravila zbornik desetih »socioloških avtobiografij« treh generacij sociologov in sociologinj iz srednje in vzhodne Evrope: rojenih pred ali med drugo svetovno vojno, v petdesetih letih in končno rojene od 1967 do 1977. Poleg poljskih sociologov W. Kwasniewicza in V. Mansurova ter slovaškega L. Machacka sem po presoji urednikov v prvi, starejši generaciji kot »prava feministična pionirka« najbolj »občutljiva za poseben položaj žensk kot marginalne skupine« (Keen, Mucha, 2006: 211). Zbornik je bil objavljen najprej v angleščini, potem še v poljščini.

Kako je sociologija prevladovala kot moško-vladana znanost in kakšna je povezanost med teoretičnimi pojmovanji ter empiričnim raziskovanjem, kako ostaja »drugi spol« v območju znanstveno nepomembnega, nevidnega in končno, kako lahko sama sociologija prispeva k utrjevanju družbene neenakosti po spolu, je mogoče spoznati v petih prispevkih drugega poglavja (Sociološka teorija, raziskovanje in družbena neenakost spolov). Ob branju teh prispevkov je mogoče uvideti, da pot »zdraharic« v znanstveno polje ni bila preprosta in da so bile ovire sistematično vključene v vse ravni spoznavnega postopka, od predpostavk o predmetu raziskovanja, preko raziskovalnih vprašanj do interpretacije izsledkov empiričnega raziskovanja in njihovega učinka na urejanje vsakdanjega življenja. V tem poglavju so razkrite pasti spoznavnega postopka, ko se z videzom polnega spoštovanja načel znanstvenega pristopa v pridobivanju novega znanja lahko potrjujejo moško-središčne, tradicionalne politične usmeritve in zavračajo ali že v nastavkih brišejo ženskam prijazne možnosti.

Sama kompleksnost tematike se začneja razpirati v tretjem poglavju (Neenakost spolov: od družine do politike), v katerem se spoznavno zanimanje premika od samih temeljev znanstvenega zajemanja položaja žensk (in moških) preko družine kot tradicionalno edinega pravega mesta za ženske, do njihovega vstopanja na trg delovne sile in v javno življenje, posebej na politično področje, ki je (bilo) ena od trdnjav moškega gospodovanja. Časovni razpon obravnave sega od stare Grčije do slovenske družbe v začetku 21. stoletja. Vsebinsko pa vse prispevke povezuje iskanje odgovorov na vprašanje, kako je mogoče ustvarjati »humano racionalnost« ter zmanjševati (bolj ali manj očitno) diskriminacijo »drugega spola« na vseh področjih in ravneh: v družini in (ob družini) v širšem družbenem okolju.

Kako je potekalo težavno zmanjševanje izključenosti žensk iz znanosti, kakšne ovire so (bile) povezane z vstopanjem žensk v to trdoživo moško trdnjavo, kaj pomeni vnašanje spolne občutljivosti v znanstveno delovanje ter kakšno vlogo ima spreminjanje »optike« v zaznavanju mnogoplastne družbene resničnosti, je mogoče spoznati v četrtem poglavju (Ženske in znanost – ženske v znanosti). K razumevanju počasnega spreminjanja položaja žensk v znanosti in sploh v družbi prispeva peto poglavje (Ženska, cerkev in religija), v katerem je obdelana vloga cerkve kot zgodovinsko dolgotrajne in vsestransko usmerjene ter učinkovite institucije za oblikovanje spolno neenake osebnostne identitete s pomočjo religijskih vzorcev in razlag medčloveških odnosov.

V zadnjem, šestem poglavju (Nove teme, stari problemi), so obravnavani nekateri stari pojavi, ki so »priplavali« na raziskovalno površino in se ugnezdili v političnem delovanju ob koncu 20. in v začetku 21. stoletja (npr. raznovrstno nasilje), ali pa so že plod emancipacijskih dosežkov zlasti druge polovice 20. stoletja (bolj opazno vstopanje žensk tudi v najteže osvojljive trdnjave, kot je npr. diplomacija). Usmeritev na nove teme je (bila) možna, ko je bila s kritično maso žensk v znanosti in političnem delovanju dosežena nujna stopnja občutljivosti za vseprisotnost diskriminacije

po spolu. V tem času postaja »drugi spol« močnejši in njegov glas se vedno bolj sliši tudi na oblastnih položajih v svetovnem merilu. Vendar pa se krepi tudi nasprotni (seksistično obarvani) glas »prvega spola«.

Kakor se delo začinja s sociološko avtobiografijo, se tudi končuje z osebno izpovedjo, drobci spomina, ki so se nizali v mozaik ob mojih potovanjih in bivanjih v Zvezni republiki Nemčiji. To, da sem se rodila v nacističnem taborišču na tleh predhodnice te države, je neizbrisno dejstvo, ki me kot nevidni partner spremlja tudi v sociološki dejavnosti in v prizadevanjih za spoznavanje ter tudi praktično odpravljanje vseh oblik nasilja in krčenj ženskega (in sploh človekovega) dostojanstva. K pisanju teh drobcev spomina me je povabil prof. dr. Otthein Rammstedt, ki je (skupaj z G. Schmidtom) po združitvi obeh polovic Nemčije izdal knjigo *BRD ade!* (Adijo, ZRN!, 1992)). V tem delu, ki zajema dolgo obdobje od enotne Nemčije, preko razdeljene do znova enotne, so zbrani prispevki nekaterih nemških (npr. D. Claessens, N. Luhmann, B. Nedelmann) in tujih (npr. F., Raphael – Straßbourg, W. Heydebrand – New York, K. Shimamura – Tokio, A. Pichierri – Torino) sociologov in sociologinj.

Monografija je torej vsebinsko raznolika in časovno razvejena, kar se kaže tudi v »terminološki evoluciji«. Kakor so se po svetu (in v mejah zmožnosti tudi doma) kopičile spolno občutljive raziskave, ki so osvetljevale dotlej nevidne značilnosti vseobsegajočega moško-središnega reda, tako se je izpopolnjeval, oblikoval in bogatil tudi pojmovni aparat (besednjak). To je mogoče dojeti že pri opuščanju uporabe pojma »patriarhat« (z izpeljankami) v zadnjih dveh desetletjih in v njegovem nadomeščanju s pojmom, ki je širši in za sociološko raziskovanje ter razumevanje primernejši: moško-središnost (zgodovinsko dolgotrajna prevladujoča oblika seksizma)..

Izbrani prispevki so opremljeni z letnico in mestom prve objave. Jezikovno so v izvorni obliki, zato predstavljajo tudi svojevrstni dokument časa. Zaradi tega so ostala tudi nekatera manjša ponavljanja. Vendar je treba upoštevati, da je vsak prispevek v času, ko je bil napisan, moral delovati celovito. Ob odkritju morebitnih napak pričakujem blagohotno razumevanje. Prispevki se lahko berejo zaporedno ali »padalsko«, pač glede na zanimanje ali navado beroče osebe.

Predgovor končujem na običajni način – z izrazi hvaležnosti tistim, ki so neposredno sodelovale in sodelovali pri izdaji monografije. Lepo se zahvaljujem: najprej pobudnici za nastanek tega dela in recenzentki – red. prof. dr. Milici Antič Gaber ter drugi recenzentki – red. prof. dr. Aleksandri Kanjuo Mrčela; sledita: skrbna, natančna in potrpežljiva vodja založbe Hermina Krajnc ter domiselna oblikovalka naslovnice Emina Djukić. Moj dolgoletni prvi bralec pa bo zahvali prisluhnil doma.

Avtorica

V Ljubljani, 24. februarja 2014

I

UVOD

Moje življenje za sociologijo¹

Ko sem 15. septembra 2003 brala gradivo programskega odbora Uprave za znanost in družbo v Evropski komisiji *Smernice za delovni načrt v letu 2004 (Orientations for the Work Programme 2004)*,² sem se nadvse razveselila, ko sem v uvodu prebrala, da je v družbi, ki temelji na znanju, potrebna ustrezna usposobljenost oblikovalcev politike in državljanov, da bi lahko izbirali med vrsto možnosti, ki jih bruha napredek znanosti. To se lahko doseže z »boljšo vključenostjo znanosti v družbo in družbe v znanost« ter z upoštevanjem naslednjih treh ciljev:

približati raziskovanje družbi ... ; ... spodbujati odgovorno raziskovanje in uporabo znanosti in tehnologije; ... okrepi dialog med znanostjo in družbo ter usmeriti pozornost tudi na vlogo žensk v znanosti.

To je pa točno tisto, kar sem kot sociologinja vedno zagovarjala in kar je determiniralo moje znanstveno-raziskovalno in publicistično delo ter me umeščalo v dvojno kritično pozicijo: po eni strani do sociološke teoretske dediščine, po drugi strani do aktualne družbene resničnosti. Obe poziciji sta med sabo prepleteni, vendar je sociološka kritična drža časovno kasnejša, kajti do te je bilo treba priti z ustreznim univerzitetnim študijem. Takšna usmeritev je (bila) stalnica v mojem delovanju, ki je bilo predvsem v znamenju življenja za sociologijo, »for sociology« in ne »of sociology«, če uporabim oznako znanega ameriškega sociologa A. Gouldnerja.

Ne bi mogla reči, da sem študij sociologije kot cilj gojila v času otroštva in mladosti, kakor se večkrat zgodi pri odločanju za utrjene profesije – npr. za študij medicine. Za študij sociologije sem se odločila šele na koncu gimnazijskega izobraževanja, ki sem ga končala z maturo 1960 na I. gimnaziji v Mariboru. Maribor je drugo največje mesto v Sloveniji in v slovenskem zgodovinskem spominu znano kot kraj, kjer je Hitler aprila 1941 zahteval: »Naredite mi to deželo zopet nemško!«. S tem naznanilom genocida nad slovenskim narodom je – tragično – povezano tudi moje življenje.

V gimnaziji so me zanimali vsi predmeti, pravzaprav najmanj sociologiji bližnja filozofija, ki sem jo spoznavala kot skrajno abstraktno in odmaknjeno vedo. Preveč

¹ Prispevek je bil končan aprila 2004, objavljen v angleščini (*My life as a /female/ sociologist*. V Mike F. Keen in Janusz L. Mucha /ur./: *Autobiographies of Transformation*. London and New York: Routledge 2006: 21–46) in v poljščini (*Autobiografie czasu transformacji*. Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN 2006: 41–74).

² European Commission, Research Directorate – General, Directorate C – Science and Society, Brussels (dokument je bil glavna točka obravnave na sestanku programskega komiteja 16. septembra 2003).

me je zanimalo aktualno življenje in ker čas še ni bil zelo oddaljen od konca druge svetovne vojne, zlasti vprašanje izboljšanja življenja – pa ne le materialnih pogojev, temveč zlasti duhovne sfere. Če bi pred odločitvijo za študij na univerzi že premagala strah pred mrtvim človekom, bi se verjetno odločila za študij medicine. Ker je ta strah botroval ne-izbiri medicine, sem se začela usmerjati v družboslovje. Dilema, ali pravo ali zgodovina, je bila zelo hitro razrešena, ko smo dijaki maturanti spomladi 1960 dobili obvestilo, da je v študijskem letu 1960/61 možen vpis v nov študijski program Sociologija na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani.

Ko sem bila seznanjena s predmeti in cilji študija, sem se odločila za študij sociologije, in v jeseni 1960 sem se vpisala na Oddelek za sociologijo na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Naj mimogrede omenim, da je bil v času socializma vpis na univerzo svoboden in da nikoli ni bil omejen zaradi političnega ali socialnega (razrednega) porekla študentov; edini pogoj je bila opravljena matura.

K moji odločitvi za študij sociologije je po svoje prispevala tudi možnost pridobitve štipendije. To dejstvo je bilo zame zelo pomembno, kajti zaradi študija sem morala zdoma, moja družina pa ni bila premožna, delno zaradi razveze staršev, delno zaradi škode, ki jo je utrpela v drugi svetovni vojni. V skladu z nacističnim načrtom uničenja slovenskega naroda so nemški okupatorji že v prvih mesecih okupacije izgnali okoli 80.000 Slovencev. Med temi nesrečniki (izgnanimi od doma le z ročno prtljago) so bili tudi moji starši, ki so potem od novembra 1941 do konca vojne živeli v različnih nemških delovnih prisilnih taboriščih (kot sužnji, v nekoliko boljših razmerah v primerjavi s koncentracijskimi taborišči). V enem od teh taborišč (Lössnitz) sem se rodila (februarja 1943). Po osvoboditvi so se moji starši s štirimi otroki vrnili v domovino, ki jo je osvobodila partizanska narodnoosvobodilna vojska. Prišli so na izropano domačijo in opustošeno posest. Moj oče je bil kvalificirani delavec (čevljar), mati pa gospodinja. Zelo težke življenjske razmere v prvih povojnih letih so prispevale h konfliktom med staršema in končno k razvezi (ko mi je bilo devet let). Otroci (naše število je naraslo na šest) smo ostali pri mami, ki je razpolagala z obilnim »čustvenim kapitalom« in skrajno pičlimi finančnimi viri.

Znati, čimveč znati – to je bila maksima moje matere, ki je skrbela za šest otrok. Te maksime sem se nalezla že v predšolski dobi in vodila me je pri premagovanju najrazličnejših težav in ovir, ki izstopajoče nastopajo (skorajda kot samoumevne) pri ljudeh, ki ne startajo z visokih družinskih socialnih statusov. Prav pomanjkanje denarja je preprečilo, da bi šla v tujino, da bi se izpopolnjevala v tujih jezikih, čeprav v Sloveniji (in v Jugoslaviji, katere del je bila Slovenija do 1991) v drugi polovici petdesetih let in kasneje ni bilo nikakršnih političnih ali drugih ovir za to.

Sociologijo sem začela študirati v št. letu 1960/61 in diplomirala februarja 1965. Bila sem odlična študentka in že v tretjem letniku sodelovala kot demonstratorica v pedagoškem procesu. Študij na Univerzi v Ljubljani je takrat potekal po podobnem

modelu, kot ga sedaj predvideva Deklaracija iz Bologne (1999): v dveh stopnjah.³ Na prvi stopnji (prvi dve leti) smo dobili temeljna znanja iz obče sociologije, zgodovine sociologije, metodologije, politične ekonomije, novejših zgodovine, političnega sistema, na drugi pa ob poglobljanju obče sociologije in metodologije s statistiko še (možnost izbire) specialne sociologije (dela, družine, religije, prostora, itd.) in nekatere dopolnilne predmete (npr. socialno psihologijo, demografijo). Zelo zanimiv in privlačen je bil metodološki praktikum, pri katerem smo študentje morali opraviti vse faze empiričnega raziskovanja v lastni (skupinsko izvedeni) raziskavi. Metodologija je bila izrazito sodobna, poučevali so jo učitelji, ki so se usposabljali v ZDA. Takrat je bilo težišče razvoja sociologije že zunaj Evrope in angleščina je že postala univerzalno komunikacijsko sredstvo.

Tu je že bila prva ovira, ki jo je bilo treba premagati. Kot večina študentov sociologije sem tudi jaz obvladala nemščino (kot prvi tuji jezik) in francoščino (kot drugi, iz lastne želje po branju poezije v originalnem jeziku tudi ruščino) ter v osnovah latinščino. Na podiplomskem študiju sem se morala naučiti angleščine, kar pa ni bilo enostavno predvsem zaradi pogosto mnogopomenskosti posameznih pojmov – meni pa sta bila bližje natančnost in jasnost pomenov besed v maternem (slovenskem) ali nemškem jeziku. Kasneje sem si pri iskanju ustreznega pomena kakšne angleške besede pogosto pomagala z angleško-nemškim slovarjem in to počnem še sedaj.

Glede na to, da so se nova znanja pogosto porajala v angleško govorečem svetu in ker so se mladi prebežniki v sociologijo (to so bili v Sloveniji sredi 20. stoletja zlasti pravniki in psihologi) specialistično izobraževali zlasti v ZDA, se je to izražalo tudi v prenosu znanj – preprosto v akademskem izobraževanju sociologov. Označevati nek pojav ali proces z angleško besedo – ne da bi se pogosto sploh trudili prevesti običajni angleški izraz v slovenščino in ga ustrezno slovensko pojasniti – je bilo znak (»hallmark«) kakovosti in sodobnosti ter visoke stopnje znanstvenosti. Tako smo si študentje lomili jezik npr. z angloslovensko besedo »kompetitivnost« (»competitive«, »competitiveness«), ali kar s čisto angleško besedo »reliability«, čeprav razpolaga slovenski jezik z ustreznimi (čistimi in jasnimi) izrazi.

Ta tendenca se je krepila do konca 20. stoletja in je nezmanjšana v začetku 21. stoletja. Tu pa že trčimo na vprašanje bližine do (resnične) družbe. To vprašanje namreč ni le jezikovne narave, temveč globoko ontološko in epistemološko vprašanje (kot bi rekli filozofsko »podloženi« sociologi), s katerim sem se tudi že srečala v času dodiplomskega študija. Mimogrede – do začetka institucionalizacije sociologije

³ Glavni cilj bolonjske deklaracije (sprejete 19. junija 1999) je oblikovanje evropskega območja visokega izobraževanja in uveljavljanje evropskega sistema visokega izobraževanja z različnimi ukrepi (npr. delitev na dve stopnji, sistem kreditnih točk; sistem enostavne primerljivosti stopenj izobraževanja). Podobnost med tem modelom in slovenskim (v začetku 60. let) je zlasti v delitvi na dve stopnji.

(ustanovitev Inštituta za sociologijo pri Univerzi v Ljubljani – 1959) in akademskega izobraževanja sociologov (na Oddelku za sociologijo Filozofske fakultete v Ljubljani – 1960) je sociologija bila pogosto označevana kot »buržoazna« disciplina, ki je nasprotna marksistični razlagi, katera naj bi vključevala »proletarski« emancipativni potencial. To slabšalno označevanje se je postopno zmanjševalo glede na povečevanje rezultatov empiričnega raziskovanja, kakor tudi s povečevanjem vstopanja novih profesionalcev – sociologov – na različna delovna mesta.

Značilno za izobraževanje prvih generacij sociologov na Univerzi v Ljubljani je bilo, da smo dobivali hkrati aktualno teoretsko znanje sociologije kot »mlade znanstvene discipline« (kakor je v začetku 60. še veljala nevprašljiva samooznaka discipline) in dokaj kritično – vendar predvsem v preteklo kapitalistično družbo usmerjeno – marksistično teoretsko razlogo. Kritičnost te razlage se je zmanjšala, ko je šlo za obravnavo aktualnih družbenih procesov v slovenski (in jugoslovanski) družbi. Zmanjšanje kritičnosti ni pomenilo izključenosti kritike. Nižja stopnja kritičnosti aktualnih družbenih procesov je vsaj delno temeljila v omejenem poznavanju realnega stanja v slovenski družbi, zato so od konca petdesetih let spodbujali empirično raziskovanje. S povečevanjem rezultatov takšnega raziskovanja se je povečevala kritičnost, včasih povezana tudi z očitnimi političnimi usmeritvami, ki niso bile prijazne do razvijajočega se samoupravnega sistema in »titoizma«, hkrati pa so poveljevale zahodni način življenja, »american way of life«.

Moram pa omeniti, da v času študija nikoli ni šlo za take vrste dogmatizma, ki bi v celoti izključeval celovitejši vpogled v resnično dogajanje. K temu je brez dvoma prispevalo širše družbeno okolje, v katerem se je v začetni stopnji uresničeval model samoupravne družbene urejenosti.⁴ Kljub različnim izrazom in poskusom vsehsplošnega nadzorovanja s strani vladajoče komunistične stranke (imenovane Zveze komunistov) se je v slovenski družbi razvijal široko razvejen model demokracije od spodaj (»democracy from bottom«) na vseh področjih in na vseh ravneh delovanja, tako v lokalnih skupnostih kot v podjetjih in ustanovah (zlasti s podporo množične organizacije Socialistične zveze delovnega ljudstva). To se je zlasti krepilo v 70. letih in nadaljevalo v 80. letih 20. stoletja.

Dvosmernost študijskih virov je bila povezana z večkratnimi dualizmi v razlagi družbe. Po eni strani je bil v marksističnih razlagah dualizem v klasifikaciji stopenj modernega družbenega razvoja, v katerem je kapitalistični ureditvi (z notranjo evolutivno razčlenitvijo na zgodnji liberalni in monopolni oz. zreli kapitalizem) sledil po revolucionarnem delovanju socializem (ki je bil razumljen kot stadij v nastajanju) – v slovenskem primeru samoupravni socializem, ki je (dejansko, ne le per definitionem)

⁴ Temeljni model samoupravnega sistema predstavlja odločanje zaposlenih o pogojih in rezultatih dela v delovnih organizacijah. Na tej podlagi je bil zgrajen celoten politični sistem z elementi neposrednega odločanja in vplivanja od podjetij in lokalnih skupnosti do federalne države.

bil drugačen kot tim. realni socializem (prevladujoč politični sistem v »vzhodnem bloku«). Po drugi strani je bil dualizem v sociološki razlagi tega razvojnega družbenega obdobja, ki pa je operiral s predindustrijsko in industrijsko družbo (kasneje šele post-industrijsko). Takšne nasprotujoče si razlage družbe so spodbujale moj dvom o njihovi upravičenosti in ustreznosti kompleksni družbeni resničnosti.

Ob razlagi družbene neenakosti pa je prihajalo do zблиževanja (»convergence«) med obema razlagama: razredna družba je odpravljena v socializmu z odpravo velike privatne lastnine, v industrijski (modernej) družbi pa gre za srednjelajno (Mittelschichtgesellschaft) družbo, ki jo ponazarja žoga – družbo brez vrha in dna, harmonično družbo, katere harmonija izhaja iz same visoke stopnje delitve dela in nujne medsebojne družbene povezanosti. Takšen model družbe smo spoznavali zlasti prek klasičnega funkcionalizma, ki je takrat veljal kot višek znanstvenosti v sociologiji in edini pravi nadomestek za »zastarela in modernej industrijski družbi neustrezna marksistična razlaganja«. Nekateri eminentni slovenski sociologi tistega časa so bili prepričani, da bi se moral vsak sociolog iz Slovenije izpopolnjevati v ZDA pri T. Parsonsu (kar sem ugotovila, ko sem z anketno raziskavo v začetku 70. let ugotavljala stanje v slovenski sociologiji kot profesiji).

Ker sem kot zemsko bitje bila vedno »na preži«, odprta in občutljiva za dogajanje v neposrednem in širšem družbenem okolju, so se mi že v času študija postavljala vprašanja, na katera sem poskušala dobiti odgovore. Tako sem npr. 1963 pri predmetu Sociologija družine (pri katerem je že imelo pomembno mesto vprašanje spolne neenakosti in emancipacije žensk, kar sploh ni bila prevladujoča značilnost učbenikov, ki so bili natisnjeni v »razvitem« svetu – npr. T. Parsons: *Family, Socialization and Interaction Process*, 1956) želela zvedeti, kako je s prostitucijo v socializmu, ker je dejansko bilo dovolj znakov, da obstaja (kot siva ekonomija) ilegalno – zlasti v turističnih krajih. Profesorica mi je odgovorila, da je že Engels ugotovil, da v socializmu ne bo prostitucije, ker bodo ženske imele svojo eksistenco zagotovljeno s svojim delom in jim ne bo treba prodajati telesa, zato prostitucije v »naši družbi« ni. To je lep primer dogmatizacije neke zamisli o bodoči urejenosti, ki je ob delnih podpornih institucionalnih elementih (ustavno določena enakopravnost, zakonska izenačenost plač, možnosti izobraževanja žensk, itd.) postala – na ravni teorije – obče veljavna lastnost »naše« družbe. Po drugi strani pa se mi ni pojavljal nič manjši dvom o ustreznosti nekaterih drugih razlag, ki smo jih dobivali kot »moderne znanstvene«. Npr. da je moderna družba brezkonfliktna, ker ni več razredov, ki bi si nasprotovali – in to v času (jesen 1962), ko sem bila resnično prestrašena, da se bo izcimila kakšna svetovna vojna zaradi zaostrovanja v Prašičjem zalivu.

Dvom, kot ena od glavnih spodbud za raziskovalno delo, se mi je torej porajal vedno znova in o upravičenosti te drže me je prepričeval intenziven študij zlasti Marxovih del, tem so sledila dela modernih sociologov. Nikoli nisem mogla resno študirati po skriptih (povzemanja in sekundarne informacije o nekem delu, avtorju,

spoznavnem postopku), temveč sem se lotevala originalnih del. Poleg tega je dvom spodbujal mojo privrženost empiričnemu raziskovanju. V tem smislu sem tudi pripravila diplomsko nalogo, v kateri sem obdelala posebno obliko družbene mobilnosti – poročno mobilnost, nubcialiteto (»intermarriage mobility«) na primeru ene vasi v Sloveniji. Dvom pa se je dodatno porajal tudi ob seznanjanju z epistemološkimi in metodološkimi pravili in zahtevami glede objektivnosti sociološkega znanstvenega raziskovanja. Tako so nas – denimo – učili, kako je sociologija »wertfrei« (osvobodjena vrednot), kako se kot merilo znanstvene objektivnosti upošteva distanca do realnosti, ipd.

To je nekaj glavnih dejavnikov, ki so me spodbujali v moji akademski karieri; ta pa se je začela v konfliktnih okoliščinah in v »hladni klimi« organizacije, kjer sem se zaposlila – na Visoki šoli za politične vede v Ljubljani. Zelo na kratko moram spregovoriti o ozadju neprijaznega začetka moje zaposlitve kot asistentke. Ker sem zadnja tri leta študija uspešno sodelovala v pedagoškem procesu (pri zgodovini sociologije in pri statistiki), mi je vodstvo Oddelka za sociologijo na Filozofski fakulteti obljubljalo asistentsko mesto po diplomi na »moji« fakulteti. Prav zaradi tega sem zavrnila ponudbo za asistentsko mesto, ki mi jo je nekaj mesecev pred diplomo ponudila Visoka šola za politične vede v Ljubljani, kamor se je že preselil eden od profesorjev, ustanovitelj Oddelka za sociologijo na Filozofski fakulteti. Odločno sem nasprotovala očitni vključitvi sociološkega študija na ustanovo, ki je takrat še veljala kot dogmatska ustanova za visoko izobraževanje politikov in je bila s tem ciljem tudi ustanovljena zunaj Univerze 1961. leta. Vendar je prav ta ustanova imela zagotovljeno finančno podporo iz republiškega proračuna in se je začela kadrovskega krepiti v času, ko je Univerza imela večletno zaporo za nastavitve mladih raziskovalcev/asistentov.

Ko sem diplomirala (februarja 1965), že ni bilo več mogoče računati na zaposlitev na Univerzi in moji profesorji, ki so mi obljubljali mesto asistentke, so bili v neugodni situaciji. Da bi držali besedo, so me »prodali« na ustanovo, katere ponudbo sem prej zavrnila. Takoj v začetku sem spoznala, kaj pomeni, če te kdo sprejme iz usmiljenja. Medtem ko se je moja kolegica, ki je diplomirala istega dne kot jaz, zaposlila že naslednji dan na Visoki šoli za politične vede (ker je pač brez oklevanja sprejela to možnost), je postopek za mojo nastavitev trajal štiri mesece. V tem času sem bila brezposelna in tako skusila, kaj pomeni biti brezposeln. Ko sem končno prišla prvi dan v službo na Visoki šoli za politične vede v Ljubljani, sem doživela prvi ponižujoč odnos (z mano so postopali slabše kot z zadnjo snažilko, tako da sem dobesedno cel dan jokala) že ob prostorski umestitvi, kasneje pa še marsikaj, saj mi je bila dodeljena vloga »Mädchen für Alles«.

Več let, začenši s študijskim letom 1965/66, sem bila asistentka pri občini sociologiji in pri zgodovini socioloških teorij, zraven tega pa sem občasno opravljala še organizacijske posle (npr. organizatorica izbirnega seminarja Mednacionalni odnosi v letu 1969/70). Zelo sem bila obremenjena s pedagoškim delom, zato za raziskovalno

delo ni bilo dovolj časa. Želela sem nadaljevati na podiplomskem študiju, ta želja se mi je uresničila šele v letu 1968, ko je bil ta študij organiziran.

Vmes sem rodila dvoje otrok (1966 sina in 1968 hčer). Seveda moja otroka nista bila spočeta z umetno oploditvijo ali s pomočjo Svetega Duha, temveč s sodelovanjem mojega moža, ki je končal Pravno fakulteto v Ljubljani in s katerim sem se poročila zelo mlada (ko sem bila stara 19 let), sredi študija (1962). Že od začetka najinih partnerskih odnosov sva si delila gospodinjsko delo in kasneje družinske obveznosti. Vodilno načelo v najini družinski skupnosti je bilo enakost in pravičnost v prevzemanju različnih dolžnosti. Dejansko je bilo treba vedno znova odpravljati ali vsaj marginalizirati tradicionalne vzorce družinskega življenja. Tako lahko po več kot štirih desetletjih skupnega življenja ugotavljam, da moj mož predstavlja prototip »novega moškega« (za 21. stoletje).

Vendar to »družinsko breme« ni zelo motilo moje udeležbe na delovnem mestu, saj sem imela zaposleno pomočnico, ki je skrbela za otroke in pomagala v gospodinjstvu. Imela sem veliko srečo, kajti takrat, ko se je rodil moj prvi otrok, je moja mlajša sestra končala srednjo šolo; sprejela je mojo ponudbo in se zaposlila v »privatnem sektorju«. Tri leta in dva meseca je odlično opravljala svoj posel, ki je bil popolnoma zakonit. Moja cela neto plača je šla za njeno bruto plačo, ona pa je povrh vsega še vlagala svoj »čustveni kapital« v moja otroka. Moje »družinsko podjetje« je zapustila, ko je tudi hči začela obiskovati vrtec.

Moram se vrniti k svojemu asistentskemu delu z zelo omejenimi možnostmi za ustvarjalno raziskovalno delo. Predvsem zaradi razpršenosti dela na več vsebinskih področjih se nisem mogla dovolj poglobljati v eno ožje tematsko področje. Moji moški kolegi so se lahko usmerili že takoj na začetku v ožja področja in začeli publicirati, medtem ko je bilo pri meni težje. Asimetričnost v obremenitvi na delovnem mestu se je (empirično) potrdila šele precej kasneje, ko so se začela uporabljati kvantitativna merila za merjenje delovne obveznosti (bila sem nekajkrat bolj obremenjena s pedagoškim in tudi organizacijskim delom kot moški kolegi). Dejansko sem delovala v začaranem krogu: zaradi velikih pedagoških obveznosti nisem imela dovolj časa za raziskovalno delo, zaradi tega nisem mogla ustvarjati veliko novega znanja, kar bi se kazalo tudi v objavah in tako sem bila pripoznana kot premalo produktivna in ustvarjalna in zaradi tega sem bila določena kot primerna za pedagoško delo.

Ob špartanskem stilu življenja (skorajda absolutno odrekanje prostemu času) sem nadaljevala s študijem in maja 1972 obranila magistrsko delo z naslovom *Kategorija razreda v sociološki teoriji* na takrat že članici Univerze – Fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo. Visoka politična šola se je namreč v svoji temeljni dejavnosti krepko sociologizirala, usmerila v empirično raziskovanje in vedno bolj zgubljala sloves ustanove »Pri Marxovi bradi«, kot so jo zasmehovalno imenovali v začetku (seveda s podtonom dogmatičnega marksizma). Visoka šola za politične vede se je najprej preoblikovala v Visoko šolo za sociologijo, politične vede in novinarstvo,